

תוכנית

הקפיצה החברתית 2.0

– חינוך לחיים

הרחבת השפעת החינוך הבלתי פורמלי
על קידום מוביליות חברתית בישראל

תקציר מנהלים

קרן רש"י, 2021-2023

אמצע יולי, 40 מעלות בצל. קבוצות של נערים ונערות יושבות במעגלים מעל, מתחת ולצדי מבני סנדות שלא היו מביישים מהנדסי בניין בכירים. ביניהם פרושים חבלי כביסה מאולתרים, שעליהם נתלו חולצות כחולות ושאריות גרביים. ברקע שירי מורל ("מי השבט שמראה פה לכולם?") ורחש "כלבי הגז" שמבשלים את ארוחת הצוהריים (שניצלים ופסטה, גם היום).

בבוקר הם התוכחו עד קצה הגרון איזו משתי ה"פרות" עדיפה - סוציאליזם? קומוניזם? הצוהריים יעבדו עוד קצת על המחנה, ולקראת ערב יצאו לא"ש לילה ויתנבו אל הח'ירבה שבמעלה הגבעה. בלילה ימרחו משחת שיניים על פנים מאובקות ועייפות מהמאמץ הקריא ביותר שקיים. הריח באוויר הוא תמהיל של מדורות, "אול-טרסול" ו"אלתוש". וזיעה. המון זיעה. ושמחה.

כל מי שהיה שם אי פעם... בכל גיל... מחייך לעצמו עכשיו, כשהוא קורא, נזכר, שומע ומריח, ויודע עד כמה החוויות האלה השפיעו על מהלך חייו, על הבחירות שבחר, על הקודים הערכיים שהוא מקפיד עליהם, על מי שהוא היום.

אנו מודים לכל מי שחלקו איתנו את זמנם וידיעותיהם הרבות לצורך כתיבת מסמך זה (מוזכרים לפי סדר א'-ב'):

אודיה לוין סוסנה, חברת צוות לשעבר בתוכנית למנהיגות נוער, מכון מנדל

איתן טימן, ראש אגף קהילתי חברתי, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך

ד"ר אלי וינוקור, ראש החוג לחינוך חברתי-קהילתי וסגן הנשיא, המכללה האקדמית גורדון

ברק לוזון, מנכ"ל המשרד הישראלי, הפדרציה היהודית של סן פרנסיסקו

גיל חדש, מנהל אגף חינוך, עיריית שדרות

דני רוזנר, לשעבר ראש מינהל ח"ן במשרד החינוך, ראש התוכנית למנהיגות נוער, מכון מנדל

זיו הראל, מנהל מיזם "אדוות", רשת "מעוז"

זיו רוזנצוויג, מנהל מחלקת הנוער, עיריית קריית ים

יעל נזרי, ממונה ארצית על הנוער וחינוך חברתי-קהילתי ברשויות המקומיות, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך

ליבי לוי, רכזת גיוס משותף, מועצת ארגוני הילדים והנוער

מיקי נבו, מנהל מרכז מנדל למנהיגות בצפון

קלי כהן, מזכ"ל הצופים

רות קלונר-לוי, מנהלת אגף תכנים, תוכניות, הדרכה והשתלמויות, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך

שלומי קסטרו, מנכ"ל מועצת ארגוני הילדים והנוער

צוות קרן רש"י והעמותות החברות

מיכל כהן, מנכ"ל קרן רש"י

ארז רואימי, סמנכ"ל יזמות וחדשנות, קרן רש"י

טל שקד, סמנכ"לית קשרי חוץ, קרן רש"י

יעל בלה אבני, סמנכ"לית תוכניות, קרן רש"י

לירון עזריאל, משנה למנכ"לית, קרן רש"י

נתנאל טויטו, מנהל יוזמת "היישוב במרכז", קרן רש"י

עמרי זגן, סמנכ"ל מו"פ, קרן רש"י

רונית טל, ראש מטה מנכ"לית ומנהלת רשת רש"י

שרית מלר, מנהלת תחום שיווק ותקשורת, קרן רש"י

דני ולעל, מנכ"ל עמותת "מרכז מעשה"

חואן טייפלד, מנכ"ל עמותת "גבהים"

יאיר באר, מנכ"ל עמותת "יחדיו"

יוסי רון, מנכ"ל עמותת "בית יציב"

לימור לב, מנכ"לית עמותת "יעדים לצפון"

עו"ד עדי הרר, מנכ"לית עמותת "תפנית בחינוך"

קרן נוטמן, מנכ"לית עמותת "אופק"

שגי בר, מנכ"ל המרכז לחינוך סייבר

המסמך נכתב כמהלך משותף של מחלקת מו"פ ומחלקת יזמות וחדשנות בקרן רש"י.

כתיבה: אלה אביטל

ליווי מקצועי: ארז רואימי, עמרי זגן, ד"ר אלי וינוקור

גרפיקה: אנטונינה ג'ולי ואלה אביטל

עריכה לשונית: ריבי רונן וינשטיין

קרן רש"י, מאי 2023

פתיחה

בישראל חיים למעלה מ-3 מיליון ילדים עד גיל 17. הילדים האלה הם כשליש מאוכלוסיית המדינה, אבל מאה אחוז מהעתיד שלה. על הקשר הכואב בין המקום שבו נולד הילד ובין ההזדמנויות הפתוחות בפניו לעיצוב עתידו נכתב לא מעט בשנים האחרונות. בספרות המקצועית מכנים זאת **מוביליות חברתית**, ואפשר גם לראות בכך את אי-השוויון שמובנה בכל נדבך ונדבך בין שכבות האוכלוסייה בישראל ופיזורן הגאוגרפי. לא חייבים להיות מהגרים או להיוולד ברשות מקומית מוחלשת; די אם יבחר אדם לגדל את ילדיו ביישוב בפריפריה, ובאופן מיידי צמצם במידה רבה את האפשרויות וההזדמנויות העומדות לפתחם.

במדינה כל כך קטנה כמו ישראל, מדאיג שטרם הונגשו תשתיות קריטיות המאפשרות שוויון הזדמנויות ומוביליות: נגישות להשכלה גבוהה, מערכת חינוך איכותית לכולם, תחבורה המאפשרת תעסוקה, ועוד ועוד.

במחקר המקיף ביותר בתחומו בארץ, "מפת הידע לקידום מוביליות חברתית-כלכלית", שבוצע על ידי קרן רש"י בשיתוף מכון ERI, וכן במחקר עדכני שפרסם אגף הכלכלנית הראשית באוצר, שורטטו הקשרים המובהקים בין גורמים סביבתיים ומשפחתיים שונים לבין האפשרות של ילד או ילדה לנפץ את תקרת הזכוכית בדרכם למוביליות חברתית. הגורמים הללו הם אותם הגורמים שבהם עלינו כחברה מוטלת האחריות לטפל בשם ההגינות, בדרך לשוויון הזדמנויות.

אף שמהנתונים ומהמחקרים המצטברים בעשורים האחרונים, וגם מסיפורי הצלחה של מדינות רבות בעולם, ניכרת חשיבותו הרבה של **החינוך הבלתי פורמלי** לקידום מוביליות חברתית, אין למדינת ישראל יעדים לאומיים ומדיניות ברורה בתחום. זאת ועוד, רק 3 מתוך 10 ילדים ובני נוער בישראל משתתפים בפעילות חינוך בלתי פורמלית. זאת על אף המחקרים המוכיחים שזוהי אחת הדרכים הטובות ביותר לפתח כישורים אישיים ובין-אישיים החיוניים להצלחה בהמשך החיים.

המגמות החברתיות ברורות; בתוך מציאות המשתנה במהירות ועולם תעסוקה המאופיין בתמורות רדיקליות, הצורך בחינוך המבוסס על זהות וערכים, שמפתח חוסן ומיומנויות רלוונטיות, הופך קריטי עבור דור העתיד.

חזונה של קרן רש"י הוא קידום מוביליות חברתית ויצירת שוויון הזדמנויות בפריפריה הגאוגרפית והחברתית של מדינת ישראל. כדי לקדם חזון זה יוצאת קרן רש"י בימים אלה למהלך חינוכי-חברתי נרחב, המתמקד בחינוך הבלתי פורמלי כמנוף ליצירת הזדמנויות.

מהלך זה נועד לקדם ולחזק את החינוך הבלתי פורמלי בישראל, ולשלב כמרכיב אינטגרלי במערכת החינוך. כך יוכלו מאות אלפי ילדים ובני נוער, ובמיוחד מי מהם שחיים בפריפריה, לקבל את הכלים והערכים החשובים לעתידם.

הקרן, יחד עם שותפים מכלל המגזרים – ממשלה, רשויות מקומיות, חברה אזרחית ופילנתרופיה – תשקיע בכמה יעדים: הרחבת ההשתתפות בחינוך הבלתי פורמלי, העלאת המודעות לחשיבות הנושא, פיתוח יוזמות וחדשנות והגדלת האפקטיביות של תוכניות קיימות במתן כישורים לחיים.

מטרת המסמך שלהלן – בגרסתו המקוצרת המובאת כאן ובגרסתו המפורטת, המומלצת ביותר לעיון מעמיק – היא להניח את התשתית הרעיונית לקשר שבין חינוך בלתי פורמלי ובין מוביליות חברתית, ולהציע מספר אפשרויות להשפעה ולהשקעה אסטרטגית כדי לקדם אותו.

חינוך בלתי פורמלי - רקע

חינוך בלתי פורמלי מוגדר בדרכים מגוונות, שבמהותן התייחסות לפעילות חינוכית מאורגנת ושיטתית, המתקיימת מחוץ למערכת החינוך הפורמלית ומתבצעת בדפוסים חינוכיים ייחודיים מתוך כוונה להשיג מטרות חינוכיות מוגדרות. בהמשגה זו נכללים חינוך ערכי ומנהיגות, חינוך להעשרה, כגון חוגים, תנועות נוער וארגוני נוער, פעילויות חוץ בית ספריות ועוד פעילויות רבות המשלימות את החינוך הפורמלי בבית הספר. בישראל מצטרפות לכל אלו גם פעילות החינוך התוספתי הבית ספרי, כגון צהרונים וקייטנות, וכן פעילויות הפנאי הכוללות מגוון סוגי אומנויות וספורט.

מסמך זה יתייחס לפעילויות החינוך הבלתי פורמלי המתרחשות מחוץ לחינוך הפורמלי בלבד. עם זאת, אין אנו מבקשים לחדד את הנבדלות בין החינוך הבלתי פורמלי המתקיים בין כותלי בית הספר לבין החינוך הבלתי פורמלי המתקיים מחוצה לו, אלא לקרב ביניהם. שכן להבנתנו, פעילות משותפת וסינכרונית של שתי מערכות אלו תביא לקידום המוביליות החברתית של הילדים, והיא מהותית להצלחת שתי המערכות החינוכיות האלו.

מתוך התפיסה הזו אנו מבקשים להמשיג מחדש את החינוך הבלתי פורמלי ולהגדירו **כחינוך לחיים**. לתפיסתנו, **חינוך לחיים הוא פעולה חינוכית-חברתית, חווייתית והתנסותית, המפתחת ערכים, מיומנויות וידע שימושי, ומתקיימת מחוץ לחינוך הפורמלי או משולבת בו.**

מתוך בדיקת היתכנות מקיפה שביצעה קרן רש"י בשנתיים האחרונות, והובילה למסקנה כי החינוך הבלתי פורמלי מהותי עבור מתן הזדמנויות למוביליות חברתית לכל ילד וילדה, קבעה הקרן את תחום "החינוך לחיים" כרכיב ליבה בעיסוקה והגדירה עבורו חמישה **יעדים מרכזיים**:

- ◀ הרחבת היקף ההשתתפות של ילדים ובני נוער בחינוך הבלתי פורמלי.
- ◀ הרחבת היקף ההיצע, הבחירה והנגישות של ילדים, בני נוער וצעירים לפעילות.
- ◀ בניית יכולת עצמאית ברשויות ובקהילות לקידום החינוך הבלתי פורמלי.
- ◀ שילוב החינוך הבלתי פורמלי במערכת החינוך הפורמלית לכדי רצף ומהלך חינוכי שלם.
- ◀ הטמעת מנופי מוביליות חברתית בהערכה מעצבת וקרדיטציה שימושית לבני נוער שמובילים פעילות בלתי פורמלית.

מרחב הבעיה

על אף ההכרה במעלותיו של החינוך הבלתי פורמלי, שהוזכרו לעיל, בישראל נהנים מיתרונותיו רק כ־30% מקרב הילדים ובני הנוער, וישנה התאמה מדאיגה בין תמהיל ההשתתפות בו לבין הרקע הסוציו־אקונומי של החניכים. אחד החסמים הבסיסיים בתחום החינוך הבלתי פורמלי, שבו פועלים ארגונים רבים וטובים, הוא אופן פעילותו: התחום אינו מרוכז על ידי גורם מתכלל אחד, והדבר יוצר פערים הן בריכוז ההפעלה, הן באיכותה, הן בהנגשת המידע למשתתפים ולמשפחותיהם והן באיסוף הידע הקיים בו, ועוד. לאחר מיפוי מרחב הבעיה אנו מחלקים את **חסמי ההשתתפות** לשלושה חסמים עיקריים:

1. **חסמי הרקע האישי של החניכים**, המורכבים מגורמים אלה:

◀ **תקצוב דל של תחום החינוך הבלתי פורמלי על ידי משרד החינוך.** מתוך תקציב משרד החינוך בשנת 2018, שהסתכם ב־52 מיליארד שקלים, הוקצו כ־3% בלבד לחינוך הבלתי פורמלי, ומתוך כך הוקדש רובו לתוכניות בית ספריות תוספתיות, כגון צהרונים וקייטנות. התקציב לפעילות בלתי פורמלית גרידא היה פחות מ־1%. תקצוב מועט שכזה מאפשר השתתפות רק לילדים שהוריהם מעוניינים ויכולים לממן חינוך בלתי פורמלי.

◀ **חסם תרבותי.** בחברות בישראל שבהן מתקיימת מסורת משפחתית וקהילתית של פעילות בתחום החינוך הבלתי פורמלי, ישנה השתתפות רבה בפעילות זו ביחס לחברות שבהן מסורת כזאת אינה מתקיימת והדור הנוכחי הוא "דור ראשון לחינוך בלתי פורמלי", כגון החברה החרדית, החברה הערבית ועולים חדשים. גם כאשר המדינה משקיעה בעידוד ההשתתפות, רוב ההשקעה מועברת לפעילויות ולפרויקטים, ולא לתשתיות, ולכן אינה בת קיימא.

◀ **חסם מעורבות ההורים.** כאשר אין מסורת חברתית מוסדרת, חשיבות החינוך הבלתי פורמלי לקידום הילדים ובני הנוער אינה מרכזית עבור ההורים, וכאשר אין הסברה מספקת, ההורים אינם מתעדיפים פעילויות אלו עבור ילדיהם, הן מבחינת זמן, הן מבחינת סדר החשיבות והן בהשתתפות במימון.

◀ **חסם הרלוונטיות – העניין האישי.** העולם משתנה במהירות מסחררת ועימו מאפייני בני ובנות הנוער, וכך גם תחומי העניין שלהם. היכולת למשוך, לסקרן ולהישאר רלוונטיים במציאות שבה ההיצע אדיר והתחרות על תשומת הלב של הנוער בלתי נגמרת, היא אתגר אמיתי העומד לפתחו של החינוך הבלתי פורמלי. בסקר עמדות של מנהלי ארגוני נוער עלה כי חסם חוסר העניין של בני הנוער מסתמן כחסם העיקרי להשתתפותם, ורבע מכלל המשיבים ציינו את התמקדותם של הילדים ובני הנוער במדיות דיגיטליות שונות כחסם להשתתפות.

2. חסמים מערכתיים-רשתיים:

ההזדמנויות שילד או ילדה מקבלים מרגע הלידה מושפעות מהמרחב שבו הם חיים. הכול מתחיל קרוב לבית: ברחוב, בשכונה, ביישוב. ההזדמנויות נקבעות על ידי הנגישות לשירותי בריאות, טיפת חלב ומעונות לגיל הרך; איכות מערכת החינוך הפורמלי והלא פורמלי; הסביבה הפיזית, המרחבים הציבוריים והפארקים; הפעילות הקהילתית, אירועי התרבות והספורט; הסדר, הניקיון והשמירה על החוק; והשירותים החברתיים שזמינים במקרה הצורך. כל אלו שמים את הדגש על המרחב המקומי, מרחב המחיה הישיר שבו גדל הילד, כמפתח למוביליות חברתית. הרשות המקומית היא הישות המקיפה את תושביה ב־360 מעלות, מגיל לידה ועד גיל הזהב, לאורך כל תחנות החיים המשמעותיות. שלא כמו השלטון המרכזי, הרשות פוגשת את התושב "בגובה העיניים", מכירה אותו ואת צרכיו, והיא בעלת גמישות ומהירות תגובה גבוהה יחסית לגוף ציבורי. החסמים בהפעלת החינוך הבלתי פורמלי ברשות המקומית נובעים מגורמים אלה:

- **מחסור בעבודת רצפים**, שמהווה יצירת רצף פדגוגי, רגשי ומהותי בין מסגרות החינוך המלוות את הילד והנער ברשות המקומית. כיום ישנה הפרדה ברורה בין המערכת הפורמלית למערכת הבלתי פורמלית, וחלוקה זו משפיעה לרעה על הילדים ומובילי החינוך כאחד. ליצירת חינוך משמעותי יש צורך בעבודה משותפת של כלל אנשי החינוך בחייו של הילד והנער.
- **מחסור באיסוף וניהול נתונים**. מחקרים רבים מראים את הקשר בין נתונים, מעקב ובקרה לבין ביצועי הרשות המקומית. השימוש בנתונים הוא כלי חשוב הן לשיפור תפקוד הרשות המקומית והן לשיפור מנעד השירותים לתושב ואיכותם. בעוד שרשות מקומית יודעת היטב מי הם הילדים והילדות המצויים באחריותה, ובאיזו מסגרת חינוכית לומד כל אחד מהם, לרוב היא אינה יודעת לא רק לאיזו מסגרת חינוך בלתי פורמלי אותו ילד משתייך, אלא כמה מילדי העיר בכלל משתתפים בפעילויות אלה. ללא בסיס נתונים עדכני ורוחבי תתקשה הרשות לפתח מענים, להגביר את שיעורי ההשתתפות ועוד.

◀ **מחסור במדידה והערכה.** בעוד שתחום החינוך הבלתי פורמלי נחקר לאורך השנים במידה מסוימת, לא נאספו נתונים מקיפים שעל פיהם ניתן לאמוד את מצב הפעילות בתחום והשפעתו וכן לקבוע מטרות ארוכות טווח. תרבות של איסוף נתונים בחינוך הבלתי פורמלי תאפשר הגדרת פרמטרים מוסכמים ומדידתם על ידי הרשות המקומית והמדינה והצבת יעדים בני קיימא לתחום.

◀ **מחסור בגורם יישובי מתכלל,** האחראי לתחום החינוך הבלתי פורמלי, ובעל סמכויות ניהוליות, אופרטיביות ותקציביות המוגדרות על ידי הרשות ומאפשרות לו לרכז את התחום לגווניו ולקיים שיתוף פעולה עם גורמים מקבילים לו ברשות.

◀ **מחסור בתשתיות פיזיות מקומיות** המאפשרות פעילויות חינוך בלתי פורמלית שוטפות, כגון מרכזי ספורט, ספריות, מרכז קהילתי, מועדון נוער וכיתות מחשב.

בהיעדר החובה לספק חינוך בלתי פורמלי במסגרת הרשות המקומית, וללא גוף עירוני מתכלל הרואה את התמונה העירונית הרחבה, החשיפה לאפשרויות ולהזדמנויות שמציע החינוך הבלתי פורמלי ברשויות המקומיות תלויה במידה רבה בסדר העדיפויות של הרשות ושל העומד בראשה, או בקיומם של תושבים שדורשים זאת.

פרט לחובה למנות מנהל יחידת נוער, אין החוק מחייב רשות מקומית להציע או אפילו לאפשר פעילות כלשהי בתחום החינוך הבלתי פורמלי, ולפיכך הכול תלוי במדיניות הרשות המסוימת וביכולת התקציבית שלה.

כל הגורמים האלה מובילים לפערים אדירים באיכות החינוך הבלתי פורמלי המוצע ביישובים חלשים לעומת יישובים חזקים מבחינה סוציו־אקונומית. לפיכך החינוך הבלתי־פורמלי, על השפעותיו החיוביות, מיטיב עם החזקים בחברה דווקא, ותורם בכך להרחבת הפערים החברתיים במקום לצמצומם.

3. חסמים מקצועיים בהפעלת החינוך הבלתי פורמלי

- ◀ **הכשרה ומעמד פרופסיונלי לכוח האדם העוסק בתחום.** העיסוק בחינוך בלתי פורמלי מאופיין בתחלופה גבוהה, שכר נמוך, יכולת התפתחות מוגבלת ושחיקה גבוהה. הכשרה מתאימה עשויה לשנות חלק ממאפיינים אלו, ותאפשר לעובדים מלאי החזון העוסקים בתחום להישאר ולהתפתח בו.
- ◀ **הרלוונטיות של תוכני החינוך הבלתי פורמלי.** שאלת הרלוונטיות של התכנים הופכת חשובה עד מאוד ליכולת לגייס חניכים ולרתום אותם אל הפעילות וכן לשמר אותם בתוכה לאורך זמן. כמו כן, נדרשת התאמת תוכן דיגיטלי, תרבותית וזהותית לקהלים נוספים המעוניינים להשתתף בפעילויות החינוך הבלתי פורמלי.
- ◀ **חסמי מדיניות וריבוי שחקנים.** בישראל אין כיום חובה חוקית לספק חינוך בלתי פורמלי לילדים ולנוער, ואין גורם ממשלתי המתווה מדיניות כוללת בתחום. אחת ההשלכות של התנהלות זו היא ריבוי שחקנים הפועלים באופן עצמאי, עם פיקוח ותיאום מועטים, ללא חזון משותף, והם גם מתחרים זה בזה על זירות הפעלה ומימון שוטף.

החינוך הבלתי פורמלי – הזדמנות אדירה

מחקר "מפת הידע לקידום מוביליות חברתית-כלכלית", מוכיח את חשיבותו של החינוך הבלתי פורמלי לקידום מוביליות חברתית. כמו כן, מחקרים בארץ ובעולם מוכיחים כי ברמת המיקרו, פעילות של ילדים ונוער מרקע חברתי-כלכלי נמוך בחינוך הבלתי פורמלי מעניקה להם כישורים חברתיים, חושפת אותם למסגרות שיאפשרו התקדמות בעתיד בסולם החברתי-כלכלי, מעודדת מעורבות אזרחית ופוליטית ומפחיתה בידוד חברתי. ברמת המאקרו, התרומה של החינוך הבלתי פורמלי בגיל צעיר מתורגמת בבגרות לשיפור בקצב הצמיחה של המשק, שכן פריון העבודה של צעירים ומבוגרים בעלי מיומנויות בלתי פורמליות גבוה יותר מאלו שחסרים זאת.

הבשורה של קרן רש"י: מצפן החינוך לחיים

על בסיס כל הממצאים שהוצגו, בד בבד עם מחקר ולמידה מעמיקה שנעשו בקרן רש"י, מוקדו שישה מנופי מוביליות מרכזיים, שיש להם השפעה מכרעת על קידום מוביליות חברתית באמצעות חינוך בלתי פורמלי:

◀ **ידע, למידה והעשרה.** מחקרים רבים מוכיחים כי השתתפות סדורה בפעילויות חינוך בלתי פורמלי מסייעת בשיפור הציונים, בהגברת הנוכחות בשיעורים וההתמדה בלימודים, ובצמצום בעיות משמעת בחינוך הפורמלי, ולפיכך פעילויות אלה תורמות להישגים הלימודיים ולהתפתחות שוק העבודה באמצעות פיתוח המיומנויות החברתיות. אופייה האתגרי והמגוון של הפעילות הבלתי פורמלית מפגיש את המשתתפים בה עם התנסויות הדורשות התגברות על קשיים, וגם עם חוויות של הצלחה היוצרות תחושת ביטחון ומסוגלות, ואלה יבואו לידי ביטוי גם בהישגים הלימודיים. ואכן, השתתפות בחוגי ספורט מעלה בכ-20 נקודות אחוז את הסיכוי להשלים בגרות במתמטיקה ברמה של 5 יחידות לימוד, וחברות בתנועות נוער מעלה את אותו הסיכוי בכ-7 נקודות אחוז.

◀ **מיומנויות המאה ה-21 ומיומנויות חברתיות ורגשיות.** עולם העבודה משתנה ללא הרף, ואנו עדים לשלב "המהפכה התעשייתית הרביעית". מערכת החינוך המסורתית מתקשה מצד אחד לעמוד באתגר של יצירת תוכניות לימוד ואופני לימוד שיכשירו את התלמידים לעולם התעסוקה של מחר, ומצד שני לספק למידה חברתית-רגשית המשפיעה רבות על ההתפתחות הקוגניטיבית, הרגשית וההתנהגותית, המשרתת את הילדים ובני הנוער בהטמעת חומרי הלימוד ובפיתוח מסוגלות. הדינמיות והחדשנות המאפיינות את החינוך הבלתי פורמלי מסייעות מאוד בפיתוח אותם מיומנויות וכישורים, "רכים" ו"קשים" כאחד. בכך תורם תחום זה במידה ניכרת לפיתוח מיומנויות חברתיות ותפיסה זהותית-ערכית, ולהנגשת הכשרה ומוכנות לעולם ההשכלה והעבודה.

◀ **יצירת הון חברתי וחשיפה להזדמנויות.** הון חברתי הוא מערכת הקשרים שיש לאדם עם הסביבה המשפחתית, הקהילתית והחברתית הקרובה והרחוקה המקיפה אותו. מערכת הקשרים הזו מתורגמת למכלול כלים ומקורות המעניקים לפרט נגישות למגוון הזדמנויות חברתיות ואפשרות לקדם מטרות וערכים. מערכת הקשרים הזו יכולה להתקיים בעוצמות שונות, לספק מודלים לחיקוי, קבוצת שווים מקדמת ועוד. כל אלה נמצאו כמקדמי מוביליות מרכזיים במחקר "מפת הידע לקידום מוביליות חברתית-כלכלית". החינוך הבלתי פורמלי תורם לפיתוח העצמי ולפיתוח הקשרים עם המשפחה, הקהילה והחברה. תרומה זו מושגת על ידי הדגשת הקשר בין המעשה החינוכי לחיים עצמם, ומתן אפשרות להתנסות בחוויות עשירות ומגוונות הנוגעות למבחר היבטים בחיים.

◀ **ערכים, שייכות וזהות.** החינוך הבלתי פורמלי מאפשר שיח "בגובה העיניים" והתמודדות עם נושאים אקטואליים ופוליטיים. כמו כן, אופן הלמידה הבלתי פורמלי מאפשר התנסות בטוחה וחשיפה למגוון עמדות, סגנונות אישיים ואפשרויות חיים, שאינם מקבלים ביטוי במערכת החינוך הפורמלית. כל אלו תורמים לגיבוש תפיסת המסוגלות של הילדים והנוער, ולראיית עתיד מגוון המבוסס על התנסות רחבה יחסית לחינוך הסגור במערכת הפורמלית. מחקרים מצביעים על החשיבות הטמונה במעורבות של מתבגרים בפעילות חברתית. היכולת לסייע לזולת, להועיל למי שנמצא במצוקה ולשמש מקור לתמיכה ותקווה, לצד הפניית זמן ומשאבים פנימיים למימוש ערכים ראויים, חברתיים או אוניברסליים – כל אלו מעצימים את מודעות המתבגר או המתבגרת לזהותם האישית, את תחושת המשמעות בחייהם, את תחושת הקוהרנטיות והגילוי העצמי ואת יכולתם לחוות את חייהם במלואם.

◀ **פיתוח חוסן פיזי ונפשי.** מחקרים רבים מראים כי השתתפות סדירה בפעילות בלתי פורמלית, כגון חברות בתנועות וארגוני נוער, מעלה את החוסן הנפשי ואת תחושת השייכות אצל בני הנוער שהיו מעורבים בכך, לעומת בני גילם שלא היו מעורבים בפעילות זו. מרכיבי החינוך הבלתי פורמלי תורמים לפיתוח חוסן פסיכולוגי אצל ילדים ובני נוער, המסייע להם בהתמודדות עם מצבי מעבר ומשבר, ומפחית סיכון לדיכאון וחרדה בחיים הבוגרים.

◀ **פיתוח תמונת עתיד ומסוגלות אישית.** תמונת עתיד היא התשובה של כל אחד מאיתנו לשאלה הישראלית מאוד, "מה תרצה להיות כשתהיה גדול?". התשובה מורכבת לא רק מהרצון, אלא גם מהאמונה של כל אחד מאיתנו במסוגלות שלו לממש את החלומות, או בכלל להעז לחלום אותם. זה לא רק לרצות, אלא גם לדעת שאפשר להגשים. פעילויות החינוך הבלתי פורמלי יוצרות קרקע המעודדת חשיבה לטווח הרחוק ומאפשרת את ההזדמנות לחלום. נוסף על כך, חלק גדול מהפעילויות נותנות כלים לתרגם את החלום לתוכניות ארוכות טווח. הפעילות גם מזמנת מפגשים רבים עם דמויות השראה ומודלים לחיקוי, המשמשים אף הם גורם התורם לגיבוש תמונת העתיד האישית.

נוסף על ששת מנופי המוביליות החברתית שזוהו לעיל, הוכח שהחינוך הבלתי פורמלי תורם לבני הנוער בשני תחומים נוספים: **העלאת המוטיבציה לשירות צבאי ולאומי** משמעותי **וצמצום התנהגויות שליליות וסיכונות של בני נוער.**

המלצות ואפיקי השפעה

כדי לממש את ההזדמנות האדירה הגלומה בחינוך הבלתי פורמלי לשם צמצום פערים וקידום מוביליות חברתית בישראל, אנו ממליצים על מיקוד בחמישה אפיקי השפעה והשקעה:

עבודה עם רשויות מקומיות

חיזוק היכולות של הרשויות המקומיות להנגיש הזדמנויות לתושביהן באמצעות קידום החינוך הבלתי פורמלי כמרכיב אינטגרלי במערכת החינוך.

המקום שבו נולדים וגדלים ילדים בישראל עדיין קובע במידה רבה את ההזדמנויות הפתוחות בפניהם להתקדם ולהגיע למימוש עצמי. מכוח חוק הנוער הוקמה בכל רשות יחידת נוער האמונה על תחום החינוך הבלתי פורמלי בשטחה, אך למנהלי היחידות חסרים תקציבי פעולה ומסגרת לשיתופי פעולה הדדיים. מעמדן של יחידות הנוער אינו מעוגן בחקיקה, והוא תלוי בעיקר במידת החשיבות של התחום בעיני ראש הרשות. זו מציאות אבסורדית, שכן הרשות המקומית היא הגורם העיקרי שעשוי להוביל לפריצת דרך בתחום החינוך הבלתי פורמלי. ביכולתה לקדם מהלכים להעמקת תחושת הזהות והשייכות, להרחבת הון חברתי ועוד. הצלחות החינוך הבלתי פורמלי ברמת היישוב עשויות אף להשפיע ברמה הלאומית ולהוביל לשינויים אסטרטגיים בתחום.

מהלך "חינוך לחיים" יקדם השקעה באפיק הרשויות המקומיות כדי לסייע להן לפתח תשתיות להרחבה והפעלה של מענים בלתי פורמליים לילדים ולנוער בעיר. במסגרת זו תוקם מנהלת יישובית שתגדיר יעדים קולקטיביים ארוכי טווח, שעל בסיסם יקודמו פעולות באמצעות פתיחת מוקד עירוני המרכז נתונים ומידע, עבודה משולבת של כלל אנשי המקצוע הנוגעים בדבר ועוד.

הגברת המודעות לחשיבות החינוך הבלתי פורמלי

הגברת המודעות לחשיבות החינוך הבלתי פורמלי בקרב נוער, הורים ומקבלי החלטות; רתימה ושיתוף בני נוער, הורים ומורים בעיצוב מענים ותוכניות.

חשובה במיוחד מידת המעורבות של ההורים והמחויבות שלהם לפעילות, ההיכרות שלהם עם התכנים וההזדהות איתם, והאמון שהם רוחשים למסגרת ולמדריכים. הורים שאינם מכירים את מסגרות הפעילות, ואינם מבינים את תרומתן לילדים, לא יעודדו את ילדיהם להצטרף אליהן, או יתעדפו פעילויות אחרות.

גם המודעות של מקבלי ההחלטות – שלטון מרכזי ומקומי, צוותי חינוך ועוד – חשובה לאין ערוך

גם המודעות של מקבלי ההחלטות – שלטון מרכזי ומקומי, צוותי חינוך ועוד – חשובה לאין ערוך ליכולתו של החינוך הבלתי פורמלי לשמש מענה איכותי עבור כלל ילדי ישראל. הכרתם בחשיבותו של החינוך הבלתי פורמלי קובעת לא פעם את התעדוף התקציבי, תעדוף תשתיות פיזיות, כוח אדם ועוד.

מהלך "חינוך לחיים" יקדם השקעה באפיק הגברת המודעות בשני מסלולים עיקריים:

- ◀ **הורים.** יצירת מערך ל"מקבלי ההחלטות" בבית, הכולל קמפיינים תקשורתיים בתקופת ההרשמה לתוכניות, אירועי שיא בקהילות ובשכונות, ושגרה של קשר רציף ועדכון שוטף דרך ימי הורים, שיחות אישיות עם המדריכים ועוד.
- ◀ **נוער.** קמפיינים ייעודיים ברשתות החברתיות ופעילויות חשיפה במרכזים קהילתיים ומסחריים שבהם בני הנוער נמצאים, לצד שינוי תפיסתי – בני ובנות נוער לא יהיו "לקוחות" אלא שותפים פעילים ומעורבים בעיצוב התוכניות והתכנים, ובכך גם תעלה המוטיבציה ותחושת הערך העצמי שלהם.

הרחבת פעילות קיימת ופיתוח יוזמות חדשות

ייזום ופיתוח תוכניות חדשניות להגדלת מגוון הבחירה לילדים ולנוער והתאמתן לעולמות התוכן ותחומי העניין הרלוונטיים לחייהם, לצד שימור והרחבה של הפעילות הקיימת.

מתן מענה לשיעור ההשתתפות הנמוך בחינוך הבלתי פורמלי מחייב גם התייחסות להיצע הפעילויות, שבמקרים רבים אינן מצליחות למשוך את הילדים ובני הנוער להתנסות או להתמיד בהן. כדי לעמוד באתגר ולהביא להגדלה ניכרת של מספר המשתתפים, יש צורך להרחיב את מגוון הפעילויות כך שיפנו לתחומי עניין רבים ושונים, יהיו עדכניות ורלוונטיות לעולמות התוכן הנוגעים לחייהם של בני ובנות הנוער וידברו בשפה שלהם.

לא פחות חשוב מכך, יש להשקיע במיצוב תוכניות החינוך הבלתי פורמלי כייחודיות ואיכותיות, כאלה שעצם ההשתייכות אליהן מגדירה את המשתתפים כקבוצת מצוינות.

מהלך "חינוך לחיים" יקדם השקעה באפיק פיתוח היוזמות בכמה היבטים:

- ◀ מיפוי ובחינה "מה עובד".
- ◀ שכפול מיזמים מוצלחים וחיזוק תוכניות מצליחות והרחבתם ליישובי הפריפריה.
- ◀ ייזום והקמה של מיזמים חדשניים ברוח הזמן, בין השאר כהכנה לעולם העבודה המשתנה.

הון אנושי – חיזוק והעצמת סוכני שינוי

מיצוב ופיתוח אישי ומקצועי למובילי החינוך הבלתי פורמלי באמצעות מערך הכשרה, ליווי ומנטורינג לצד קהילות מקצועיות לומדות.

תחום החינוך הבלתי פורמלי סובל ממחסור בכוח אדם, מאופיין בשונות גדולה ברקע המקצועי של העובדים ובתחלופה גבוהה הקשורה למאפייני המקצוע – שכר נמוך, שחיקה גדולה ויכולת מוגבלת להתפתחות מקצועית. תנאי מרכזי לקידום התחום הוא פיתוח ההון האנושי באמצעות יצירת מערך הכשרה והתמקצעות, אשר בתורו יוביל גם למיצוב וקידום הפרופסיה כולה.

מהלך "חינוך לחיים" יקדם השקעה באפיק ההון האנושי תוך התמקדות בפיתוח ורישות של מובילי החינוך הבלתי פורמלי ברשויות המקומיות. כך יתחזק מעמדו של החינוך הבלתי פורמלי כמרכיב משמעותי במערכת החינוך היישובית וכאמצעי להרחבת ההזדמנויות למוביליות חברתית לילדים ולנוער.

◀ **הקמת קהילות מקצועיות לומדות** לבעלי תפקידים בחינוך הבלתי פורמלי, שיחברו בין העוסקים בתחום, ירכזו ויפיצו ידע מקצועי וישמשו רשת תמיכה הדדית ולמידת עמיתים. הקהילה תקיף נציגות ונציגים מארגונים המפעילים את החינוך הבלתי פורמלי – מגזר שלישי ופילנתרופיה – לצד המגזר הציבורי. באמצעות הידע המשותף שתאגם הקהילה המקצועית, יקודמו בה נושאים אסטרטגיים רוחביים הנוגעים הן למדיניות והן לפעילות שטח ברחבי הארץ עבור מגוון קבוצות ומגזרים.

◀ **קורסים מקצועיים** להכשרת בכירים ברשויות המקומיות לצורך הובלת החינוך הבלתי פורמלי, ובהם מפקחים, רכזי נוער ומנהלי מחלקות נוער, שיופעלו בשיתוף מינהל חברה ונוער במשרד החינוך וגורמים נוספים. אנו שואפים להסדרת ההכרה בקורסים מבחינת מדרגות שכר, קידום מקצועי ועוד.

◀ **מהלכים משלימים.** שיתוף פעולה בין הפיקוח של מינהל חברה ונוער לבין יחידות הנוער והצבת מדדי איכות משותפים; העלאת מעמדו של מדריך הנוער על ידי שדרוג השכלה ושכר; והגדרת מנהל יחידת הנוער כסגן מנהל אגף חינוך יישובי – בתקצוב, סמכויות ומיצוב.

מדיניות ורגולציה

הצבת יעדים לאומיים, הרחבת תקצוב ותקינה, עבודת רצף חינוכי.

על אף חשיבותו הגדולה של תחום החינוך הבלתי פורמלי, בישראל אין כיום חובה לספק פעילות זו לילדים ולנוער, ואין גורם ממשלתי המתווה מדיניות כוללת בתחום. כיום פועלים שחקנים רבים בתחום באופן עצמאי, לאור מטרות שונות, עם אוכלוסיות יעד שונות, ללא תיאום או מאגר נתונים משותף, ולעיתים גם תוך יריבות הדדית.

מהלך "חינוך לחיים" יקדם השקעה באפיק השפעה זה, תוך התמקדות בעבודה מול קובעי המדיניות ברמה הלאומית שיעדיה הם:

- ◀ הנעת תהליך מדורג של הגדלת התקצוב לחינוך הבלתי פורמלי עד לרמה של 10% מתקציב משרד החינוך (לעומת כ-2% כיום), לצד תוספת תקנים ליחידות הנוער ברשויות המקומיות.
- ◀ הקצאת תקציב דיפרנציאלי למימון השתתפות של ילדים ובני נוער בפעילויות אחר הצהריים.
- ◀ קידום שילובו של החינוך הבלתי פורמלי במערכת החינוך, תוך שיתוף פעולה עם יחידות הנוער ועם גורמי הרווחה ברשות, כדי להפוך את בית הספר ל"בית חינוך שלם".

המלצות

מדיניות ורגולציה	הגדלה מדורגת של תקציב "החינוך לחיים" מ־2% ל־10% מתקציב החינוך הקצאת תקציב דיפרנציאלי למימון הרחבת השתתפות של ילדים ובני נוער בפעילויות
	קידום של עבודה קולקטיבית של גופים מכלל המגזרים להשגת יעדים לאומיים מוסכמים
	תיקון חוק הנוער – תוספת תקנים ליחידות הנוער ברשויות המקומיות
	קידום עבודה משותפת בין משרדי ממשלה רלוונטיים לפיתוח התחום (חינוך, רווחה, פנים ועוד)
	יצירת מנגנון מדידה והערכה של יעדי החינוך הבלתי פורמלי במשרד החינוך רצף בין חינוך פורמלי ובלתי פורמלי: שימוש במבנים ובמתקנים של בית הספר לפעילות החינוך הבלתי פורמלי
	רצף בין חינוך פורמלי ובלתי פורמלי: מעורבות צוותי החינוך הפורמלי בעבודת החינוך הבלתי פורמלי הקהילתי בעידוד הגעה ובאופני השתתפות
	קידום שילוב החינוך הבלתי פורמלי במערכת החינוך, תוך שיתוף פעולה עם יחידות הנוער ועם גורמי הרווחה ברשות, כדי להפוך את בית הספר ל"בית חינוך שלם"
עבודה עם רשויות מקומיות	הובלת עבודת רצפים יישובית בין כלל הגורמים העירוניים, מכוונת חינוך בלתי פורמלי
	קולקטיביות: ניסוח מטרות משותפות בתוכניות אב רב־שנתיות שלאורך פועלים כל גופי ההתערבויות ברשות
	הובלת תהליכי שיתוף ציבור רשותיים בתחום החינוך הבלתי פורמלי בשדה העירוני
	שימוש בדאטה יישובית לצורך שיפור ההשתתפות בחינוך בלתי פורמלי מיצוי ומינוף משאבים רשותיים לטובת תחום החינוך הבלתי פורמלי
הגברת מודעות לחשיבות החינוך הבלתי פורמלי	הגדלת המודעות לאפשרויות החינוך לחיים בקרב בני נוער, הורים, צוותי חינוך ומקבלי החלטות
	הובלת התמקצעות בתהליכי גיוס חניכים
	מיצוב מחדש של בני הנוער – "ממוטבים לשותפים"
	בניית מדדים מוסכמים לעבודת החינוך הבלתי פורמלי הארצית – מיהו חניך, מהי פעילות

הרחבת פעילות קיימת ופיתוח יוזמות חדשות

קולות קוראים, האקטונים ומענקים ממשלתיים לעדכון מענים קיימים ופיתוח חדשים

פיתוח יוזמות חדשניות בחינוך הבלתי פורמלי תואמות מגמות עניין בארץ ובעולם והכנה לעולם העבודה המשתנה

חיזוק תוכניות מצליחות ושכפול מיזמים מצליחים עבור אוכלוסיות נוספות והרחבתם ליישובי הפריפריה

הון אנושי – חיזוק והעצמת סוכני שינוי

מיסוד תפקיד עבודת מנהל תחום החינוך הבלתי פורמלי העירוני תחת מנהל אגף החינוך

הובלת קהילות מקצועיות לומדות של בעלי תפקידים מרכזיים בחינוך הבלתי פורמלי

קורסים מקצועיים להכשרת בכירים ברשויות המקומיות להובלת החינוך הבלתי פורמלי – מפקחים, רכזי נוער, מנהלי מחלקות נוער שיתוף פעולה בין הפיקוח של מינהל חברה ונוער לבין יחידות הנוער והצבת מדדי איכות משותפים

הגדרת מנהל יחידת הנוער כסגן מנהל אגף חינוך יישובי – בתקצוב, סמכויות ומיצוב

הערות שוליים

נכון לסוף שנת 2020. מתוך: לקט נתונים לרגל יום הילד הבין-לאומי, 2021

להרחבה: תכנית הקפיצה החברתית, קרן רש"י, 2019

להרחבה: מחקר מפת הידע, <https://rashi.org.il/the-knowledge-map>

בץ & קריל, 2022

וינוקור, גולדרט, & גיא, ממחקר למדיניות: ביסוס תיאורטי להרחבת חוק החינוך הבלתי-פורמלי ברשויות המקומיות בישראל, 2022; וינוקור, מקומם של תהליכים חינוכיים חברתיים קהילתיים בקידומן של קהילות מיטיבות, 2022

הכנסת – מרכז המחקר והמידע: המחלקה לפיקוח תקציבי, 2017

וינוקור, גולדרט, & גיא, ממחקר למדיניות: ביסוס תיאורטי להרחבת חוק החינוך הבלתי-פורמלי ברשויות המקומיות בישראל, 2022

הסקר בוצע על ידי מועצת ארגוני הילדים והנוער ותוצאותיו הועברו לקרן רש"י לטובת כתיבת מסמך זה, 2022

קרן רש"י, 2019

מנדל-לוי, & ארצי, 2016; עמית, מוסן-שמש, אביטל, & לוין-סוסנה, 2021

וינוקור, גולדרט, & גיא, ממחקר למדיניות: ביסוס תיאורטי להרחבת חוק החינוך הבלתי-פורמלי ברשויות המקומיות בישראל, 2022; קוממי & יבלברג, 2019

A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility, pp. 301

חשאי, סומקין, & ניר, 2022

Council Of Europe, Non-formal learning / education

מכון ERI, 2020

בורדייה (1986) אצל אברוצקי (2012)

וינוקור & יומטוביאן, מדריך הנוער כמקצוע העתיד – מסמך מסכם של קבוצת חשיבה לקידום ועיגון מעמד מדריך הנוער בישראל, 2022

מכון ERI, 2020

זיוון, 2020; זגייר & מילקובסקי, 2020; שמידע ועירם, 2004

משרד הביטחון, 2018

זגייר & מילקובסקי, 2020; זיוון, 2020

חוק הרשויות המקומיות, מנהל יחידת נוער ומועצת תלמידים ונוער, תשע"א-2011, 2011

- COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. Brussels. 2018. https://europa.eu/youth/d8/sites/default/files/inline-files/youth_com_269_1_en_act_part1_v9.pdf
- Council of Europe: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/non-formal-learning>
- אברוצקי, ג'. (2012). הון חברתי כמסייע להגירה מוצלחת ותנועות הנוער כזרז לתהליך. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך במדיניות ציבורית. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- בזק. (2022). דוח מצב האינטרנט בישראל 2022. אוחזר מתוך <https://www.bezeq.co.il/internetandphone/internetreport>
- בנבשתי, ר', & פרידמן, ט'. (2020). טיפוח למידה רגשית חברתית במערכת החינוך – סיכום עבודתה של ועדת המומחים, תמונת מצב והמלצות. ירושלים: יוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך.
- בץ, כ., & קריל, ז'. (2022). הקשר בין מקום המגורים והמוביליות הבין דורית בשכר. ירושלים: אגף הכלכלנית הראשית. אוחזר מתוך https://www.gov.il/BlobFolder/reports/article_25012022/he/Publishes_Articles_article_25012022.pdf
- סקירה המוגשת. החינוך הבלתי-פורמלי בגרמניה, בהולנד ובמחוז אונטריו בקנדה. (2015). גרוס, ז', & גולדרט, מ. האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, היזמה למחקר יישומי בחינוך, פורמלי-לצוות המומחים לנושא החינוך הבלתי גרוס, ז', & גולדרט, מ'. (2017). סקירת ספרות המוגשת ללשכת המדען הראשי במשרד החינוך בנושא: השפעת החינוך הבלתי פורמלי על משתתפיו. אוניברסיטת בר אילן. אוחזר מתוך https://meyda.education.gov.il/files/noar/informal_education1.pdf
- הוועדה לענייני ביקורת המדינה. (2011). פרוטוקול מס' 168. אוחזר מתוך https://www.nevo.co.il/law_html/law103/bikoret2011-03-30-1.htm
- הכנסת – מרכז המחקר והמידע. (2016). נתונים על יישום חוק הרשויות המקומיות (מנהל יחידת הנוער ומועצת תלמידים ונוער), התשע"א-2011.
- הכנסת – מרכז המחקר והמידע: המחלקה לפיקוח תקציבי. (2017). פילוח תקציב משרד החינוך על חינוך בלתי-פורמלי לילדים ולנוער ברשויות המקומיות. אוחזר מתוך https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/ed1e1e53-8821-e611-80d5-00155d0acbc2/2_ed1e1e53-8821-e611-80d5-00155d0acbc2_11_10100.pdf
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2022). הודעה לתקשורת: ההוצאה הלאומית לתרבות, לבידור ולספורט בשנת 2021. ירושלים: מדינת ישראל. אוחזר מתוך https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2022/256/08_22_256b.pdf
- יזל, מ'. (2020). קשר כפול – מהתנועה לכיתה. מועצת תנועות הנוער.
- וייסבלאי, א'. (2011). נתונים על השתתפות בני-נוער בפעילויות פנאי מחוץ לבית ובמסגרות לחינוך בלתי פורמלי. הכנסת – מרכז המחקר והמידע. אוחזר מתוך https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/ed546b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977/2_ed546b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977_11_10106.pdf
- וייסבלאי, א'. (2012). מעורבות ממשלתית במתן מסגרות משלימות ושירותי חינוך בלתי פורמלי לבני-נוער – סקירה משווה. הכנסת – מרכז המחקר והמידע. אוחזר מתוך https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/11556b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977/2_11556b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977_11_6900.pdf
- וייסבלאי, א'. (2020). תקצוב דיפרנציאלי בתמיכת משרד החינוך בפעילויות חינוך בלתי-פורמלי. ירושלים: הכנסת – מרכז המחקר והמידע. אוחזר מתוך http://fs.knesset.gov.il/23/Committees/23_ci_bg_581567.pdf
- יונקור, א'. (2022). מקומם של תהליכים חינוכיים חברתיים קהילתיים בקידום של קהילות מיטיבות. אוחזר מתוך <https://tinyurl.com/2p9baa55>
- יונקור, א', & יומטוביאן, א'. (2022). מדריך הנוער כמקצוע העתיד – מסמך מסכם של קבוצת חשיבה לקידום ועיגון מעמד מדריך הנוער בישראל.
- יונקור, א', גולדרט, מ', & גיא, י'. (2022). ממחקר למדיניות: ביסוס תיאורטי להרחבת חוק החינוך הבלתי-פורמלי ברשויות המקומיות בישראל. אוחזר מתוך <https://meyda.education.gov.il/files/noar/230622.pdf>
- ועדת המשנה של ועדת החינוך, התרבות והספורט לחינוך בלתי פורמלי בכנסת ה-20 (27 פברואר 2017). פרוטוקול מספר 6 – מפקד תנועות הנוער. אוחזר מתוך כנסת פתוחה: <https://oknesset.org/meetings/2/0/2014690.html>
- זגיר, מ', & מילקובסקי, א'. (2020). חינוך בלתי פורמלי ככלי לצמצום פערים במזרח ירושלים. ירושלים: מכון ירושלים למחקר מדיניות. אוחזר מתוך https://jerusalem.institute.org.il/wp-content/uploads/2020/07/Pub_non_formal_education_2020-535_maliha-zugair-Elisheve-M-compressed.pdf

- זיוון, ש'. (2020). *החינוך הבלתי פורמלי: ממדים משותפים ודרכי ביטוי*. ירושלים: יוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך. זמיר, ש', & לסרי-רוש, י'. (תשע"ד). מה חושבים מדריכי החינוך הבלתי-פורמלי על המסגרת הפורמלית בחינוך? שנתון שאנן, י"ט, 149-161.
- חדאד חאג' יחיא, נ', & רודניצקי, א'. (2018). *החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית: חזון ומעשה*. מחקר מדיניות 122. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. אוחזר מתוך <https://www.idi.org.il/media/10518/non-formal-education-in-arab-society-in-israel-vision-and-reality.pdf>
- חדאד חאג' יחיא, נ', סייף, א', קלינר קסיר, נ', & פרג'ון, ב'. (2021). *חינוך והשכלה בחברה הערבית: פערים וניצנים של שינוי*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. אוחזר מתוך <https://www.idi.org.il/media/15620/education-in-arab-society-disparities-and-signs-of-change.pdf>
- חוק הרשויות המקומיות (מנהל יחידת נוער ומועצת תלמידים ונוער), תשע"א-2011. (2011). אוחזר מתוך https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/500_478.htm
- חשאי, נ', סומקין, ס', & ניר, ר'. (2022). *מקומו המיומנויות הנדרשות מעובדי הייטק*. הרצליה: מכון אהרן למדיניות כלכלית, אוניברסיטת רייכמן.
- יוזמת היישוב במרכז. (2022). *תשתית ידע ויישומית לפיתוח וביסוס תשתיות חברתיות לקידום מוביליות חברתית ברשויות המקומיות: יצירת רצף והמשכיות*. כפר הנוער בן שמן: קרן רש"י.
- יוזמת היישוב במרכז. (2022). *תשתית ידע ויישומית לפיתוח וביסוס תשתיות חברתיות לקידום מוביליות חברתית ברשויות המקומיות: עבודת תוהים*. כפר הנוער בן שמן: קרן רש"י.
- יוזמת היישוב במרכז, קרן רש"י. (2022). *מפת הדרכים לעבודה רשותית מקדמת מוביליות חברתית*. יוחאי רוזנברג, ה', ארזי-חטאב, א', אשר, ר', & עופר, י'. (2014). *תמונת עתיד*. אוחזר מתוך אבני ראשה: <https://avneyrosha.org.il/resourcecenter/success/Pages/futuresimage.aspx>
- ישיבת ועדה של הכנסת ה-20. (2017 2 27). *פוטוקול מספר 6 - מפקד תנועות הנוער*. כהן, א', & רומי, ש'. (2015). *הפנאי בקרב בני נוער בישראל: חינוך בלתי פורמלי, אקלים בית ספרי, אלימות, סיכון לנשיירה ורווחה נפשית*. מוגש למדען הראשי של משרד החינוך. אוניברסיטת בר אילן.
- כהן, א"ע. (תשנ"ט). *החינוך המשלים – רקע רעיוני והיסטורי*. ב-מ' החינוך, יובל למערכת החינוך בישראל. משרד החינוך. אוחזר מתוך https://www.matnasim.org.il/Library/Education/chinuch_mashlim_cohen.htm
- לבון גילת, א', & אבן, נ'. (2019). *התהליך החינוכי בתנועת הנוער והשפעתו על הגיוס לצב"ל ועל שירות משמעותי בצבא*. מועצת תנועות הנוער בישראל. אוחזר מתוך https://bleknet.net/tni/AHANA_KEZAHAL_MEHKAR.pdf
- לוי, מ', & אגאי, ל'. (2018). *נייר עמדה – התמיכה בארגוני הילדים והנוער*. BDO.
- למפרט, ח'. (2009). *על הצורך בביטול ההבחנה בין חינוך פורמלי לבלתי פורמלי*. ירחון מכון מופת (37), 3-4.
- מיכאלי, נ'. (2009). *טשטוש הגבול בין הפורמלי לבלתי-פורמלי בסמינר הקיבוצים: פדגוגיה חברתית בהכשרת מורים*. ירחון מכון מופת (39), 3-34.
- מכון ERI. (2020). *מוביליות חברתית – הסיפור הגדול*. מפת הידע לקידום מוביליות חברתית. אוחזר מתוך <https://rashi.org.il/the-knowledge-map>
- מנדל-לוי, נ', & ארצי, א' (עורכים). (2016). *חינוך בלתי פורמלי לילדים, בני נוער וצעירים בישראל: עדויות מהשדה וסיכום תהליך למידה*. ירושלים: היוזמה למחקר ויישומי בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- מנהל חברה ונוער. (אין תאריך). *"לכל ילד יולדה הזכות לחינוך לאורך כל שעות היום"*. הצעה להסדרת החינוך הבלתי פורמלי.
- משרד הביטחון. (26 אפריל 2018). *סקר: בוגרי תנועות הנוער קרביים יותר*. אוחזר מתוך משרד הביטחון – מבט חברתי: https://www.mod.gov.il/Society_Economy/articles/Pages/26.4.18.aspx
- משרד החינוך: התכנית הלאומית למצוינות STEM בפרופריה. (1 מרץ 2021). *תפיסת תפקיד ממ"ר ועבודה עם שלטון מקומי*. אוחזר מתוך <https://tinyurl.com/5n94kv3a>
- משרד מבקר המדינה ונציבות תלונות הציבור. (2021). *דוח שנתי 71ב: היערכות משרד החינוך לשוק העבודה המשתנה*. ירושלים. אוחזר מתוך <https://www.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Pages/Reports/4787-2.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>
- סילברמן-קלר, ד'. (2007). *קווים לתהליכי פרופסיונליזציה בתחום החינוך הבלתי פורמלי*. דפים: כתב עת לעיון ולמחקר בחינוך, 90-113.
- סמית, ר', & פניאל, א'. (2018). *תמצית ממצאי סקר בקרב הורים לילדים בגילאי 12-18*. מכון סמית למחקר. עמית, ר', מוסר-שמע, ל', אביטל, א', & לוין-סוסנה, א'. (2021). *חוזרים לשטח! מודלים לעבודה משולבת בין ארגוני הנוער לרשויות המקומיות בחינוך הבלתי פורמלי*. ירושלים: מכון מנדל למנהיגות. אוחזר מתוך <https://institute.mandelfoundation.org.il/SiteCollectionDocuments/Hozrim-Lashetach.pdf>
- פדן, כ', & גל, ר'. (2020). *הצעה למסגרת רב-ממדית להגדרת המושג "חוסן"*. חוסן לאומי, פוליטיקה וחברה, (1), 78-41.
- אוחזר מתוך <https://www.ariel.ac.il/wp/nrps/wp-content/uploads/sites/145/2020/06/%D7%A4%D7%93%D7%9F-%D7%95%D7%92%D7%9C.pdf>
- קוממי, י', & יבלברג, י'. (2019). *בלתי פורמלי ולא במקרה: תמונת מצב עדכנית של החינוך הבלתי פורמלי בישראל*.

בבליוגרפיה

תכנית הקפיצה החברתית 2.0

קוממי, י' & יבלברג, י' (2019). בלתי פורמלי ולא במקרה: תמונת מצב עדכנית של החינוך הבלתי פורמלי בישראל. מכון דו-עת. אוחד מתוך <https://www.do-et.com/images/articles/informal-education-in-israel-current-status.pdf>

קרול, ל' (1997). הרפתקאות אלס בארץ הפלאות. (מ' פרי, עורך, ר' ליטוין, מתרגמת). בני ברק: ספרי סימן קריאה / הקיבוץ המאוחד.

קרן רש"י (2019). תכנית הקפיצה החברתית. מתווה קרן רש"י למוביליות חברתית: המלצות מדיניות לאומית. אוחד מתוך <https://kfitza-plan.org.il/landing/mitve.pdf>

ראמ"ה – הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (2017). סיכום ממצאי הערכה דו-שנתית בתנועות הנוער בישראל, תשע"ז-תשע"ה, 2015-2014.

ראמ"ה – הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (2020). אפיון פעילויות פנאי של תלמידים בישראל. אוחד מתוך <https://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/HaarachatProjectim/Pnay.htm>

רביב, ע' & כצנלסון, ע' (2005). משבר ושינוי בחיי הילד ומשפחתו. הוצאת עמיחי.

רוזנברג, י' ארזי-חטאב, ה', אשר, א', עופר, ר' & בניה, י' (2014). תמונת עתיד. אוחד מתוך אבני ראשה: <https://avneyrosha.org.il/resourcecenter/success/Pages/futuresimage.aspx>

רוזנר, ד' (2018-2022). חינוך בלתי פורמלי בישראל – סקירת ספרות והערכת מצב. ירושלים: תכנית מנדל למנהיגות נוער.

רוזנר, ד' (2020). החינוך הבלתי פורמלי בישראל במשבר הקורונה: מיפוי וסקירת פעילות בזמן אמת. ירושלים: מכון מנדל למנהיגות. אוחד מתוך <https://institute.mandelfoundation.org.il/SiteCollectionDocuments/Israel-non-formal-education-covid19-2020.pdf>

רומי, ש' & שמידע, מ' (עורכים) (2007). החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה. ירושלים: מאגנס.

רייכל, נ' (2009). חינוך בלתי פורמלי – למה הכוונה? ירחון מכון מופ"ת (37), 5-8.

רן, ע' (2017). מדיניות חינוך בלתי פורמלי בעולם: אוסטרליה, אירלנד, אסטוניה, בריטניה, צרפת וספרד. (ל' יוספסברג בן-יהושע, עורכת). תל אביב: מכון מופ"ת. אוחד מתוך https://meyda.education.gov.il/files/noar/informal_education_intheworld.pdf

